

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота магістра

з теми: **“Місце і роль Франції у європейській
інтеграції (1990-ті – 2012 рр.)”**

Виконала:
студентка II курсу ОС “Магістр”
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія)
денної форми навчання
Періг Софія Олександрівна

Науковий керівник:
д. і. н., професор, завідувач
кафедри всесвітньої історії
Степанков Валерій Степанович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	7
1.1. Історіографія проблеми	7
1.2. Огляд джерел	14
1.3. Методологічні засади дослідження	17
Розділ 2. Роль Франції у системі європейських політичних процесів першої половини 90-х рр. XX ст.	19
2.1. Значимість внутрішньополітичного потенціалу та дипломатичний досвід як ключові чинники участі Франції у процесі європейської інтеграції	19
2.2. Французька політична еліта у процесі розбудови європейської єдності в період другої каденції Ф. Міттерана (1988-1995)	27
Висновки до розділу 2	39
Розділ 3. Євроінтеграційна стратегія Франції за президентства Ж. Ширака (1995-2007)	40
3.1. Ініціатива Франції в інституційних реформах в ЄС	40
3.2. Позиція Парижу у питаннях розширення ЄС у східному напрямку та європейської колективної безпеки	51
Висновки до розділу 3	64
Розділ 4. Вектори європейської інтеграційної політики Н. Саркозі та її особливості (2007-2012)	66
4.1. Еволюція деґолівської зовнішньополітичної концепції та її вплив на інтеграційну активність Парижу	66
4.2. Північноатлантична політика президента й уряду: сутність, специфіка і результати	77
Висновки до розділу 4	87
Висновки	88
Список використаних джерел та літератури	92

ВСТУП

Актуальність теми. Франція завжди була однією з тих держав, які брали активну участь у виробленні ключових міжнародних рішень, що визначали долю не лише Європи, але й світової політики в цілому. Закінчення біполярності спричинило глибоку трансформацію у системі міжнародних відносин, яка означала для Франції необхідність набуття свого місця у новому європейському та світовому порядку. Відтак, саме крах біполярної системи та закінчення “холодної війни”, об’єднання Німеччини, розпад соціалістичного табору та розпад СРСР – всі ці події істотно вплинули на зовнішню політику П’ятої республіки у Франції.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. у зв’язку з геополітичними змінами, що відбулися у світі, у Франції з’явилася низка зовнішньополітичних проблем: по-перше, об’єднання Німеччини, яке ставило під загрозу баланс сил на європейському континенті та особливу роль Франції у Європі, а по-друге, крах соціалістичного табору та розпад СРСР. Падіння Берлінської стіни для Франції означало, перш за все, соціально-економічне, геополітичне та політичне посилення Німеччини. Політична роль Німеччини зростала, а її тісні історичні зв’язки з країнами Центральної, Східної та Південної Європи, які лише нещодавно звільнилися з-під “опіки” СРСР і переорієнтувалися на Захід, відсували Францію на європейській арені на другий план. Водночас, перетворення країни, що програла Другу світову війну, поділену на сфери впливу, на найбільшу державу на континенті, могло порушити європейську рівновагу, яку прагнули зберегти всі уряди П’ятої республіки.

Усе це вимагало від Парижу швидкої реакції на стрімкі зміни, що відбувалися у світі та внесення певних коректив у її дипломатичну стратегію щонайменше в рамках європейського континенту. І саме в умовах швидких глобалізаційних процесів відбувалося становлення позиції Франції щодо європейської інтеграції. У свою чергу успіхи та невдачі Франції в цій сфері як

усередині ЄС, так і у відносинах з іншими європейськими країнами, прямо впливали на зміну ролі Франції в Європі упродовж досліджуваного періоду.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю в українській історіографії праць, в яких би цілісно розкривалася порушена в роботі проблема. Окрім того, зважаючи на важливу роль Франції, яку ця країна традиційно відігравала і відіграє не теренах європейського континенту, Україні важливо враховувати специфіку формування і реалізації європейського вектору зовнішньої політики Парижу, зокрема в контексті його ролі в інтеграційних процесах. Річ у тім, що від цього залежить не лише адекватність сприйняття французької позиції, а й врахування французького досвіду у контексті євроінтеграційного курсу нашої держави.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Франції періоду 1990-х – 2012 рр.

Предметом дослідження є зовнішньополітична активність Франції на теренах європейського континенту в контексті ролі і місця Парижу в процесі європейської інтеграції.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 90-х рр. ХХ ст. до 2012 р. Обрання нижньої хронологічної межі зумовлено кардинальними змінами в системі міжнародних відносин після розпаду СРСР та новими викликами, у зв'язку з ними, перед Францією в контексті пошуку дієвих механізмів збереження впливу на європейські справи; а верхня – 2012 р. – зумовлена завершенням президентського терміну Н. Саркозі. В комплексі обраний для дослідження період є проміжком часу, який дозволяє простежити еволюцію французького бачення стратегії розвитку Європейського Союзу та активність Парижу в інтеграційних процесах з урахуванням досвіду європейської політики Франції попередніх десятиліть (до 1991 р.). Проте, в окремих випадках, з метою з'ясування витоків європейської політики Парижу та ключових досягнень у справі європейської інтеграції в період, який передував досліджуваному в роботі, автору доводилося виходити за рамки нижньої хронологічної межі.

Географічні межі охоплюють територію Франції та ЄС у визначений в дослідженні період.

Мета роботи полягає у тому, щоб дослідити та висвітлити безпосередню роль і місце Франції у європейській інтеграції у період з 1990-х рр. до 2012 рр.

Для досягнення визначеної мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- охарактеризувати наявну історіографічну спадщину з визначеної проблеми, інформаційний потенціал джерельної бази та методологічний інструментарій здійснення дослідження;
- розкрити роль Парижу в процесі розбудови європейської єдності в період другої каденції президентства Ф. Міттерана (перша половина 1990-х рр.);
- проаналізувати ініціативу Франції в інституційних реформах в ЄС за часів Ж. Ширака;
- простежити позицію французької політичної еліти у питаннях розширення ЄС у східному напрямку та європейської колективної безпеки упродовж 1995-2007 рр.;
- з'ясувати особливості й вектори європейської інтеграційної політики Н. Саркозі.

Елементи наукової новизни роботи полягають у тому, що вперше в історіографії зроблено спробу дослідити і висвітлити цілісну картину місця і ролі Франції у європейській інтеграції упродовж 1990-х – 2012 рр. через призму політичної діяльності трьох президентів: Ф. Міттерана, Ж. Ширака і Н. Саркозі.

Апробація результатів роботи відбувалася під час попереднього захисту магістерських робіт на засіданні кафедри всесвітньої історії (16 листопада 2021 р.), а також під час виступів на студентських наукових конференціях. З теми магістерської роботи підготовлено і подано до друку дві публікації у збірнику наукових праць студентів і магістрантів історичного факультету К-ПНУ ім. І. Огієнка: “Позиція Франції щодо європейської

інтеграції в першій половині 1990-х рр.” (2020 р.) і “Європейська політика Франції періоду президенства Н. Саркозі (2007 – 2012)” (2021 р.).

Практичне значення дослідження. Матеріали магістерської роботи можуть використовуватися студентами для підготовки до семінарських занять з курсу “Новітня історія країн Європи та Америки”, написання рефератів, курсових робіт, доповідей на студентські наукові конференції, а також в процесі викладання всесвітньої історії в закладах загальної середньої освіти.

Структура роботи відповідає визначеній меті та основним завданням дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на окремі підрозділи, висновків і списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 102 сторінки, основної частини – 91 сторінка. Список використаних джерел та літератури нараховує 89 позицій.

Висновки

Отже, вагомим чинником історичного розвитку Франції наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. була участь країни у процесі європейської інтеграції, що, у свою чергу, в значній мірі визначало й історичний розвиток ЄС. У результаті здійсненого дослідження зроблено такі висновки:

Аналіз історіографічних напрацювань вчених з проблеми дослідження дозволив з'ясувати перелік тих питань, які знайшли найповніше висвітлення на сторінках монографій і статей (корегування зовнішньополітичного курсу Франції після розвалу біполярної системи міжнародних відносин, позиція політичної еліти країни щодо проведення інституційних реформ в ЄС та щодо взаємовідносин з НАТО), залучивши їх теоретичні результати у вигляді висловлених думок та концепцій до написання роботи та, водночас, визначити ті аспекти, які потребують подальшої розробки й їх цілісного висвітлення. Достатньо репрезентативною є також наявна джерельна база, представлена різносторонніми за своїм змістом матеріалами, що дозволило розв'язати задекларовані завдання дослідження.

В контексті визначення значимості внутрішньополітичного потенціалу та дипломатичного досвіду Франції як ключових чинників участі країни у процесі європейської інтеграції з'ясовано, що на різних етапах свого розвитку Париж завжди приділяв особливу увагу європейському напрямку своєї зовнішньої політики, спрямованої на збереження за Францією ролі великої держави та вирішення ключових проблем світоустрою. Доведено, що намагаючись протистояти фінансовому, політичному та культурному тиску з боку США й СРСР саме французькі державні діячі виявляли найбільшу активність та стали ініціаторами перших великих інтеграційних проєктів на європейському континенті. Зокрема, один із засновників Європейського об'єднання вугілля і сталі французький міністр закордонних справ Р. Шуман

та ідейний натхненник західноєвропейської інтеграції Ж. Моне вважаються сьогодні “батьками Європи”.

Наголошено, що відомим діячем, який зумів після Другої світової війни відродити “велич” Франції і в 1960-ті рр. зміцнити її, був генерал Шарль де Голль, адже саме його концепція “величі” допомагала Франції зберігати свої позиції у біполярному світі. Де Голль вважав, що в біполярному світі має з’явитися ще одна, третя сила, яка б їх врівноважувала. Такою силою вважав об’єднану Західну Європу, лідером якої бачив саме Французьку республіку. Перші успіхи інтеграційного будівництва дозволили йому побачити у європейських інтеграційних процесах важливий вектор зовнішньої політики країни.

Визначено перелік викликів, які постали перед Францією в першій половині 1990-х рр., приймаючи які потрібно було зберегти свої лідируючі позиції в Європі. Встановлено, що французьке керівництво на чолі з Ф. Міттераном розуміло, що в нових умовах, після закінчення холодної війни і розпаду біполярної системи, їх країна могла відігравати колишню роль тільки опираючись на сильну Європу (“Європа-держава”).

В контексті аналізу євроінтеграційної стратегії Франції за президентства Ж. Ширака, з’ясовано, що майбутнє Франції розумілося ним саме з Європейським Співтовариством, його розвитком, політичною та економічною стабільністю. Він сам і його оточення розуміли, що тільки заручившись підтримкою “єдиної Європи”, Франція могла діяти на світовій арені не тільки від своєї особи, а й від однієї з країн-лідерів Європейського Співтовариства. ЄС та його ресурси сприймалися в якості потенціалу для Французької республіки в контексті її впливу на світовій арені.

Саме тому французькі громадсько-політичні діячі погоджувалися, хай не відразу і не одностайно, але все ж, розвивати наднаціональні інститути, розширювати сфери інтеграції. Саме цієї логіки дотримувалися французькі прихильники поглиблення інтеграційних процесів і говорили про це на різного рівня політичних майданчиках, висловлюючи власні пропозиції.

Доведено, що Франція була однією з основних країн-членів ЄС, які просували розвиток євроінтеграції. У ході підготовки кожного з основоположних договорів ЄС – Маастрихтського 1992 р., Амстердамського 1997 р., Ніщцького 2000 р., а також Лісабонського 2007 р. – Париж зі змінним успіхом просував ініціативи щодо зміцнення інститутів ЄС у таких сферах, як економічний та валютний союз, загальна зовнішня політика та політика безпеки і оборони та політика у сфері внутрішніх справ та правосуддя, практично завжди об'єднуючись з Німеччиною для реалізації інтеграційних завдань. Серед основних заходів було реформування процедури ухвалення рішень в органах ЄС та створення інституту “поглибленої співпраці” всередині ЄС. Водночас із ключового питання європейської інтеграції – інституційних реформ в ЄС, позиції Франції та Німеччини серйозно розходилися, тому не варто абсолютизувати єдність франко-німецького “мотора” інтеграції.

В контексті питання розширення ЄС у східному напрямку визначено, що позиція Парижу внаслідок складних багатосторонніх переговорів еволюціонувала від вкрай обережного ставлення до розширення ЄС до стриманої підтримки країн-кандидатів.

Щодо відносин Франції з НАТО, простежено ключові зміни у них упродовж 1990 – 2000-х рр. – від прагнення Парижу послабити позиції блоку в Європі до зближення з ним з метою посилення своєї ролі у структурах альянсу. Водночас рішення Н. Саркозі щодо повернення Франції у військові структури НАТО у 2009 р. хоч і вкладалося логічно у довгий ланцюг відповідних кроків Парижу, проте зовсім не було неминучим. Цей крок ознаменував собою завершення чергового етапу та початок нового періоду в історії їх відносин.

Зважаючи на важливу роль Франції у розвитку європейської безпеки і оборони та покращення відносин між Парижем та НАТО, можна говорити про поєднання у курсі Н. Саркозі європейського та атлантичного напрямів зовнішньої політики Франції у форматі євроатлантизму. Реінтеграція Франції

у структури об'єднаного командування НАТО мало історичне значення як для самої Франції, так і для європейської політики в цілому.

Таким чином, особлива роль Франції в історії європейської інтеграції упродовж 1990-х – 2012 рр. ґрунтувалася не на силовій зверхності, а на здатності Парижу запропонувати Європі привабливий проєкт глобалізації, гуманної та прогнозованої.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Акт о выборах представителей в европейский парламент путем всеобщего и прямого голосования от 20 сентября 1976 года (пересмотрен и дополнен новыми положениями от 25 июня и от 23 сентября 2002 г.) // Маклаков В. В. Европейский парламент. Москва: ИНИОН, 2002. 104 с. URL: <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/uchreditelnye-dokumenty/dogovor-uchrezhdayushhij-konstitutsiyu-dlya-evropy/dogovor-ustanavlivayushhij-konstitutsiyu-dlya-evropy/akt-ob-izbranii-predstavitelej-v-evropejskij-parlament-vseobshhim-pryamym-golosovaniem/>
2. Амстердамский договор, изменяющий Договор о Европейском союзе, Договоры, учреждающие Европейские сообщества, и некоторые относящиеся к ним акты // Документы Европейского Союза / Под ред. Ю. А. Борко, М. В. Каргаловой, Ю. М. Юмашева. Москва: «Право», 1994. Т. V. С. 21-88. URL: <https://web.archive.org/web/20120829111957/http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>
3. Débats du Parlement européen (1998-2002). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides>
4. Договор об учреждении Европейского экономического сообщества // Документы Европейского Союза / Под ред. Ю. А. Борко, М. В. Каргаловой, Ю. М. Юмашева. Москва: «Право», 1994. Т. I. С. 99-292. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901771692>
5. Договор о Европейском Союзе // Документы Европейского Союза / Под ред. Ю. А. Борко, М. В. Каргаловой, Ю. М. Юмашева. Москва: «Право», 1994. Т. II. С. 45-246. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text

6. Договор о Европейском Союзе (в редакции Лиссабонского договора) // Европейский союз: основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. 2-е издание / Отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2019. С. 524-532. URL: <https://znanium.com/read?id=340097>
7. Доктрины и концепции национальной безопасности США, Франции и Японии. URL: http://old.nasledie.ru/politvne/18_46/article.php?art=4
8. Жак Ширак. Интервью // Эхо Москвы. 03.07.2001. URL: <https://echo.msk.ru/programs/beseda/14911/>
9. Конституция Европейского Союза: Договор, устанавливающий Конституцию для Европы (с комментарием). Москва: ИНФРА-М, 2005. 622 с. URL: <https://eulaw.ru/treaties/constit/>
10. Mitterrand F. Memoires interrompus: entretiens avec Georges-Marc Venamou. Paris: Editions Odile Jacob, 1996. 247 s. URL: <https://www.amazon.com/Mémoires-interrompus-Entretiens-Georges-Marc-Venamou/dp/2738104029>
11. Саркози Н. Мое мнение. Франция, Европа и мир в XXI веке. Санкт-Петербург: Симпозиум, 2009. 304 с.
12. Chirac J. Le temps présidentiel. Mémoires. Paris, 2011. 624 s. URL: <https://www.amazon.fr/Mémoires-Temps-présidentiel-Jacques-CHIRAC/dp/2841115194>
13. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки (1918-2006 гг.): учебное пособие / составитель Ю. М. Кузьмин. Киров: Изд-во ВятГГУ, 2007. 546 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/nov_history_evropa_usa/index.php

Література

14. Авраменко В. Еволюція північноатлантичної політики Франції від Ф. Міттерана до Н. Саркозі // Політичний менеджмент. 2011. № 6. С.

- 167-174. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/avramenko_evolutsia.pdf
15. Авраменко В. В. Євроатлантична політика Франції в контексті Європейської доктрини безпеки та оборони // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Випуск 102 (Частина I). С. 229-234. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2180/1939>
16. Акимов Ю. Г., Костюк Р. В., Чернов И. В. Франция в мировом порядке начала XXI века. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. 198 с.
17. Акульшина А. В., Артемов В. А. Франция и Германия в европейской интеграции. Монография. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2005. 253 с. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=19698773>
18. Арбатова Н. К. Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского союза. Москва: ИМЭМО РАН, 2009. 118 с. URL: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2009/09006.pdf>
19. Арзаканян М. Ц. Жак Ширак пятый президент Пятой республики // Международная жизнь. 1995. № 7. С. 70–77.
20. Бида Д. А. «Европейская модель» Н. Саркози: политико-правовые аспекты // Политика и общество. 2012. № 3 (87). С. 91-98. URL: https://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=17835
21. Бида Д. А. Концепция европейского строительства Ш. де Голля: политико-правовой анализ // История государства и права. 2012. № 16. С. 10-13. URL: <https://center-bereg.ru/o1494.html>
22. Бида Д. А. Франция и проблемы европейской интеграции: политико-правовой аспект // Вестник РГГУ. 2012. № 19. С. 135-146. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/frantsiya-i-problemy-evropeyskoy-integratsii-politiko-pravovoy-aspekt-1/viewer>
23. Бирюков С. Германия – Франция: спор о «Европе регионов» // МЭМО. 2008. № 10. С. 42-50.

24. Борко Ю. А. Новый этап углубления и расширения европейской интеграции // МЭиМО. 2000. № 9. С. 11-23.
25. Васильев В. И. Гельмут Коль. Прагматик, патриот, европеец // Международная жизнь. 2017. № 7. С. 43–53.
26. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: Києво-Могилянська Академія, 2011. 395 с.
27. Газін В. П. Історична доля ЦСЄ: до і після комунізму // Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації. Збірник матеріалів науково-теоретичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. С. 3-6.
28. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): навчальний посібник. Київ: Либідь, 2004. 624 с.
29. Гришель А. Эволюция деголлевской внешнеполитической концепции в деятельности Николя Саркози // Європейські історичні студії: науковий журнал. 2016. № 5. С. 64-77. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/wp-content/uploads/2017/01/Gryshel.pdf>
30. Гришель А. Федерализм и конфедерализм в евроинтеграционных устремлениях французских правоцентристов // Журнал международного права и международных отношений. 2016. № 1-2 (76-77). С. 105-110. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/159838/1/Grishel_Journal2016_1_2_final.pdf
31. Данильян О. Досвід формування та вдосконалення політичної системи Франції // Вісник Академії правових наук України. Харків: Право, 2007. № 2 (49). С. 148-156. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5040/1/Danilian_148.pdf

32. Донченко Є. Україна у східноєвропейській політиці Франції (1991-2009 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Міжвід. зб. наук. пр. 2010. Вип. 19. С. 277-284. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/40644/24-Donchenko.pdf?sequence=1>
33. Дудо А. Голлизм как модель национальной безопасности Франции // Белорусский журнал международного права и международных отношений. 2002. № 2. URL: <http://evolutio.info/ru/journal-menu/2002-2/2002-2-dudo>
34. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорєлової, В. Чайковського. Київ: Основи, 2005. 903 с.
35. Европа в эпоху перемен / Отв. ред. Т. В. Зверева. Москва: Дипломатическая академия, 2017. 483 с. URL: https://www.dipacademy.ru/documents/993/ISBN_978-5-9907695-3-3.pdf
36. Европа: проблемы интеграции и развития. Монография. В 2-х томах. Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. Ч. 1. Кол. Авт. / Под общей редакцией академика О. А. Колобова. Нижний Новгород: ФМО/ИСИ ННГУ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара, 2008. 356 с. URL: http://aevis.ru/upload/ckeditor/files/Evropa%20problemy%20integracii%20i%20razvitiya.%20Tom_2-2.pdf
37. Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / Отв. ред. Н. К. Арбатова. Москва: ИМЭМО РАН, 2009. 118 с. URL: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2009/09006.pdf>
38. Захарова Н. В. ЕС: от Лиссабонской стратегии к Лиссабонской программе // Современная Европа. 2008. № 3. С. 43-57.
39. Зверева Т. Внешняя политика Франции после прихода к власти Николя Саркози // Мировая экономика и международные отношения. 2008. № 6. С. 34-48.

40. Зверева Т. В. Приоритеты Франции как председателя ЕС // Мир и политика. 2008. № 5. С. 34-40.
41. Зверева Т. Франция и новая концепция НАТО // Дипломатическая служба. 2010. № 6. С. 19-23.
42. Зуева К. Внешняя политика Франции в эпоху «неоголлизма» // Мировая экономика и международные отношения. 2004. № 1. С. 70-79.
43. Зуева К. Французы о будущем Европейского союза: конфедерация или федерация? // Мировая экономика и международные отношения, 2014. № 11. С. 35-39.
44. Зуева К. Французский «евроатлантический проект» // Мировая экономика и международные отношения. 2009. № 9. С. 30-39.
45. Іваницька О. П. Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки у постбіполярний період (1990-і – 2000-і роки): Навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 720 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r10.pdf>
46. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / за ред. І. В. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. 208 с. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Istoriy_Evropu_2012%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Istoriy_Evropu_2012%20(1).pdf)
47. Кембаев Ж. М. Лиссабонский договор: новый этап в развитии европейской интеграции // Моск. журн. междунар. права. 2008. № 4. С. 180-195. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/1353-2447-1-SM%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/1353-2447-1-SM%20(2).pdf)
48. Киссинджер Г. Дипломатия. Москва: Ладомир. 1997. 848 с.
49. Коломієць О. В. Концепція національної безпеки Франції як модель «регіонального лідерства» // Політологія. 2012. № 3 (83). С. 119-122. URL: https://www.libr.dp.ua/text/grani_2012_3_30.pdf
50. Магдич А. С. Спільні риси й національні особливості економіки країн Центральної та Східної Європи // Економіка розвитку. 2013. № 2. С. 32-36. URL:

- <http://ir.duan.edu.ua/bitstream/123456789/748/1/%D0%A5%D0%9D%D0%95%D0%A3.pdf>
51. Малік В. М. Еволюція східної політики Європейського Союзу і позиція Франції // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ, 2011. Вип. 43. С. 651-658.
 52. Малиновська Н. В. Зовнішньополітична стратегія Франції в багатополлярному світі на зламі ХХ-ХХІ ст. // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2014. Випуск 2 (22). С. 144-148. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/17095/1/20_Malynovska.pdf
 53. Малиновська Н. В. Зовнішньополітичні концепції Французької республіки // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія : збірник наукових праць. 2015. № 2 (24). С. 155-165. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/8391/1/693-%23%23default.genres.article%23%23-1420-1-10-20151113.pdf>
 54. Манжола В. А., Шаповалова А. И. Внешняя политика Франции: изменилась ли доктрина голлизма? // Современная Европа. 2014. № 4. С. 84-96. URL: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2014/4/manshap.pdf>
 55. Мартинов А. Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. ХХ ст. – 10-ті р.р. ХХІ ст.). Погляд з України: монографія. Київ: Інститут історії України НАН, 2009. 262 с.
 56. Маслов Ю. К. Ідеологічне підґрунтя трансформаційних процесів в системі влади країн ЦСЄ: політичний та економічний аспекти // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 53. С. 209-217. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/appol_2015_53_27.pdf
 57. Мітрофанова О. О. Стратегічні імперативи військової політики Франції // Проблеми міжнародних відносин. 2012. № 5. С. 235-246. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4074/1/ar235246.pdf>
 58. Обичкина Е. О. Внешняя политика Франции от де Голля до Саркози (1940–2012): научное издание. Москва: Аспект Пресс, 2012. 382 с.

- URL:file:///C:/Users/Admin/Downloads/Внешняя_политика_Франции_от_де_Голля_до_Саркази_(1940–2012)_(1).pdf
59. Обичкина Е. Голлистская традиция в современной французской дипломатии // Новая и новейшая история. 2004. № 6. С. 66-78.
60. Обичкина Е. О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире. Москва: МГИМО. 2004.
61. Обичкина Е. О. Франция на рубеже XX–XXI веков: кризис идентичности: монография / Е. О. Обичкина. Москва: МГИМО, 2003. 137 с.
62. Подколзина И. «Единая Европа»: эксперимент в реальном времени // МЭиМО. 2000. № 8. С. 89-92.
63. Рубинский Ю. И. Франция. Время Саркози. Москва: Международные отношения, 2011. 320 с.
64. Руда В. Поява та розвиток зовнішньополітичного виміру ЄС: домаастріхтський період // Європейські історичні студії. 2017. № 7. С. 6-16.
65. Рудковская Е. Э. Политика Н. Саркози в контексте разрешения конституционного кризиса ЕС // Актуальные проблемы международных отношений и дипломатии: материалы V Междунар. науч.-практ. конф., Витебск, 21-22 мая 2020 г. Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2020. С. 128-131. URL: <https://rep.vsu.by/bitstream/123456789/23040/1/128-131.pdf>
66. Рудько С. О. Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період : навчально-методичний посібник із курсу. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 412 с. URL: https://eprints.oa.edu.ua/6553/1/Rudko_Zovn.%20pol..pdf
67. Севекіна О. На відміну від ідей інтеграції. Президентські вибори у Франції як референдум для Європейського Союзу щодо його подальшого розвитку // Політика і час. 2002. № 6. С. 12-19.

68. Седляр Ю. О. Зовнішня політика країн Західної Європи: Методичні рекомендації до курсу. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Вип. 121. 64 с. URL: <https://anima4web.files.wordpress.com/2012/12/d0b2d0b8d0bf-121-d181d0b5d0b4d0bbd18fd180-d0b7d0bed0b2d0bdd196d188d0bdd18f-d0bfd0bed0bbd196d182d0b8d0bad0b0-d0bad180d0b0d197d0bd-d0b7.pdf>
69. Сидоров А. С. Европейское строительство и Франция: личностный фактор (от де Голля до Миттерана) // Современная Европа. 2018. № 3. С. 115-124. URL: http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2018/3-2018/Sidorov_3-2018.pdf
70. Сидорова Е. А. Будущее ЕС после расширения: обновление сценария // Мирская экономика и международные отношения. 2010. № 6. С. 117-127.
71. Смирнов В. П. Франция в XX веке. Москва: Дрофа, 2001. 352 с.
72. Смирнова О. А., Золина Д. М. Французская стратегия в контексте европейского строительства // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2013. № 4 (1). С. 309-312. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/frantsuzskaya-strategiya-v-kontekste-evropeyskogo-stroitelstva/viewer>
73. Тимофеев П. П. Европейское направление внешней политики Франции после окончания «холодной войны». Москва: Институт мировой экономики и международных отношений РАН, 2011. 218 с.
74. Тимофеев П. П. Политика Франции на постсоветском пространстве // Современная Европа. 2013. № 2. С. 86-100.
75. Трофимова О. Е. Франция: глобализация, интеграция, сохранение национальных интересов // Современная Европа. 2008. № 4. С. 87-99. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/frantsiya-globalizatsiya-integratsiya-i-sohranenie-natsionalnyh-interesov/viewer>
76. Турченко О. Г. Воєнно-політична інтеграція країн в архітектурі європейської безпеки у другій половині XX – на початку XXI століть //

- Правничий часопис Донецького університету. 2019. № 1. С. 123-139.
URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/7444-Текст%20статті-14949-1-10-20191114%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/7444-Текст%20статті-14949-1-10-20191114%20(1).pdf)
77. Федоров С. Европейская политика Н. Саркози // Международная жизнь. 2008. №8/9. С. 39-59.
78. Федоров С. «Перестройка» Саркози // Международная жизнь. 2010. № 2. С. 105-120.
79. Федоров С. М. “План Макрона” для Европы: новый старт европейского проекта в XXI веке? // Современная Европа. 2018. № 6. С. 30-39. URL: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2018/6-2018/3.pdf>
80. Федоров С. М. Три года правления Н. Саркози: итоги, проблемы, перспективы // Перспективы. 2010. URL: http://www.perspektivy.info/book/tri_goda_praavljenja_n_sarkozi_itogi_problemu_perspektivy_2010-07-12.htm
81. Филатова А. А. Франция – НАТО: что стоит за решением о возврате в военную структуру? // Современная Европа. 2010. № 1. С. 44-55. URL: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2010/1-2010/filatova1-2010.pdf>
82. Халецька Л. П. Позиція Франції з проблеми розширення Європейського Союзу на Схід // Вісник. Історія. Київ: ВЦ «Київський університет», 1999. Вип. 42. С. 64-68. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/23391/1/Позиція%20Франції.pdf>
83. Червяков А. И. Военно-политический курс Франции 1995–2010 // МЭ и МО. 1995. № 10. С. 94-101.
84. Шадурский В. Г. Внешняя политика Франции (1945-2002): учебное пособие. Минск: БГУ, 2004. 175 с. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/2583/1/Shadursky.pdf>
85. Шаповалова А. И. Доктрина голлизма во внешней политике Франции в период правления николя Саркози // Международные отношения в XX–XXI вв.: материалы международной научной конференции.

- Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2013. С. 180-184.
URL: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/39530/1/cc_2013_31.pdf
86. Шаповалова О. Місце Європи у французькій зовнішньополітичній ідентичності в постбіполярний період // Політологічний вісник: Зб.наук. праць. 2008. Вип. 36. С. 268-281.
87. Шаповалова О. І. Трансатлантичний вимір європейської політики Франції за президентства Жака Шірака // Нова парадигма: Журнал наукових праць. 2008. Вип. 81. С. 125-137.
88. Шаповалова О. І. Французький підхід до політичної інтеграції в Європейському союзі // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2009. № 4. С. 43-48. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6128/1/09-4-7.pdf>
89. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки ХХ ст.: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 269 с.